

Da *demand* da difícil semellanza e da imposíbel identidade tradutora (a tradución do galego ao portugués e do portugués ao galego a debate)

CARLOS PAULO MARTÍNEZ PEREIRO

Universidade da Coruña

O tema que nos convoca non deixa de ser interesante, malia certamente terse deixado de lado desde hai un tempo. Vaia por diante que non comparezo aquí propiamente como un tradutor profesional, senón que, fulto de *auctoritas*, o meu saber sobre a tradución é fundamentalmente de usuario e non de enxeñeiro, aínda que son tradutor, ou se se quere «trasladador de cultura» dun xeito traballado e trabaloso, do *Compendio de descomposición (Précis de décomposition)* do escéptico «maître à désespérer» Cioran –versión do compendio de que, xa hai algúns anos e nunha escolla significativa, publicitei só o fragmento intitulado «Supremématie de l’adjectif», onde o *doute* e a *grandeur* se harmonizan.

O agora referido dáme unha certa e pouca autoridade na medida en que este autor –lembrems–, suspiraba, nos seus *Syllogismes de l’amertume*, por un mundo onde unha vírgula levase á morte, isto é, o filósofo francés mantíña unha consideración paroxística dun estilo levado máis do que ao límite: «Soño un mundo onde se morra por unha vírgula» («Je rêve d’un monde où l’on mourrait pour une virgule»).

Comezarei cunha cita de Manuel Vázquez Montalbán, pertencente ao seu libro *El escriba sentado*, onde recolle unha serie de consideracións verbo da literatura, con que lembraba que cando caeu o muro de Berlín e, por extensión, desabou o que este representaba, Octavio Paz¹ indicara que algunhas respostas mostraran a súa inefica-

¹ Aproveito este propicio foro para recomendar vivamente un seu lúcido ensaio sobre a tradución, que leva por título «Lectura y contemplación» –recollido no volume recopilatorio de 1983 *Sombras de obras (Arte e Literatura)*–, moitos de cuxos principios e presupostos subscribo afervoadamente.

cia, mais que ficaban as preguntas. Pois ben, o motivo desta cita é que, «mutatis mutandis» e «toutes les proportions gardées», aplicando o principio da realidade –espero que máis do que tomando o desexo por realidade– logo da caída da nosa *gélida* guerra e do noso muro particulares –léase a chegada dunha relativa *pax* por mor do acordo-reforma da ortografía de hai algúns anos e, indirectamente, tamén coa (neo)concepción da lingua–, son da opinión de que as preguntas a respecto das relacións entre galego e portugués continúan indemnes e na mesma. Outra cousa é que non aparezan nos debates...

A miña posición é moi clara e exemplificareina con dous exemplos. En primeiro lugar, dos máis de 70 libros que levamos publicado nas diferentes series da Biblioteca-Arquivo Teatral ‘Francisco Pillado Mayor’ da Universidade da Coruña –por decisión non só miña, como coordinador, senón tamén, claro está, do resto de colegas que nelas participan–, só dúas non son editadas na lingua orixinal (francés, grego, inglés, italiano, latín...) acompañada da súa versión galega, sendo integramente monolingües: unha corresponde ás obras en lingua portuguesa (respectando a modalidade que for: africana, brasileira ou europea) e outra evidentemente ás obras en galego. En segundo lugar, xa no plano persoal, no ámbito galego teño publicado, de maneira indistinta, tanto en galego como en portugués.

Así pois, a miña posición é ben clara: é absolutamente antieconómico e innecesario traducir do portugués para o galego. Esta é a miña opinión e punto de partida con base na miña experiencia como lector a respecto de tradución e de literatura (incluíndo o ensaio), como profesor-intérprete-estudoso do literario ou, se se me permite, como «amador do literario», concretamente do que denomino «literatura esixente», sen que isto supoña evidentemente unha desconsideración apriorística cara á literatura de quiosco –o «roman du gare» e/ou «à l’eau de rose»– ou aos ‘coelhianos’ discursos de ‘autoaxuda’. Simplemente, obviando explicitar as diferentes necesidades, estratexias e tácticas necesarias para as moi diversas realidades de tradución posíbeis, o espazo por onde me movo e por onde me podo mover para opinar, en especial, estou a balizar sobre un traducir poético, que, para Octavio Paz, non busca a imposíbel identidade senón a difícil semellanza, e sobre a procura dun tradutor que, para Paul Valéry, desexa producir, con medios distintos, resultados parecidos.

A miña posición ten a ver coa permeabilidade interlingüística. Non se debe traducir, insisto, do portugués cara ao galego, nomeadamente aquilo que se destina á lectura e basicamente por unha cuestión de non necesidade e economía –non economicismo– como xa adiantei. A meu ver, a mediación sociocultural debe facerse por outras vías, incluída a aproximación lingüístico-formal cuxa demanda xa vén de lonxe –xa en

1980, xunto cos profesores Francisco Salinas Portugal e Manuel Ferreiro, era por nós proposta de maneira diversiforme no ‘Congreso Internacional do Portugués no Mundo’ celebrado en Lisboa—.

Por outro lado e por outra parte, acho que na tradución do galego para o portugués a actitude debería ser a mesma, habendo como hai outra situación que non solicita a correspondencia: somos nós quen nos podemos beneficiar do portugués. En todo caso, coido que na tradución do galego para o portugués se pensa e actúa con danos preconceptos ideolóxico-lingüísticos (‘isolacionistas’)—dígase tamén que, obviamente, tamén eu teño os meus—, ao tempo que funcionan outros parámetros de que non pretendo nin podería disertar agora aquí.

Cunha intención de significación analóxica, falarei tamén desde a paradoxal distancia-proximidade que supón, a respecto do galego, situarse dentro do propio portugués, o cal é menos frecuente e menos discutido: partindo da observación e da análise dos comportamentos en relación á duplicidade do portugués de Portugal e do Brasil (agora deixando fóra propositadamente Angola e Mozambique e demais territorios lusófonos) obtemos a derivada de que, «pour parler à la légère» e á maneira de Maurice Blanchot, portugueses e brasileiros nin se entenden nin se queren entender. En realidade funcionan os mesmos preconceptos presentes entre nós respecto de galego e portugués.

Así, alén de existiren e cada vez máis actuaren empresas de ‘tradución’ de portugués do Brasil para portugués de Portugal e viceversa, non é nada infrecuente escoitar os brasileiros a falaren desa lingua da RTP que din entender mal que ben, até o extremo de —sorprendente paradoxo!— non ser inusual que na televisión brasileira se subtitula un portugués cando fala e viceversa. De igual modo, non é estraño que os autores do Brasil sexan versionados para Portugal e viceversa. Até onde sei Saramago, seguramente por ser premio Nobel, e o (re)coñecido cantor Chico Buarque, este segundo parcialmente, constitúen as excepcións á norma, á regra do traslado supostamente facilitador. Lembro perfectamente como Buarque solicitaba na prensa portuguesa un trato para a súa obra equivalente ao que el lle tería dado a unha obra portuguesa no Brasil, isto é, empregar a sensatez de non trasladar para o portugués de Portugal o seu portugués do Brasil.

Insisto, non se entenden porque non se queren entender, xa que é obvio que un mínimo esforzo e un progresivo (e non maior) hábito é suficiente para garantir a interoceánica comprensibilidade mutua.

Engadirei máis tres exemplos concretos e escollidos *ad hoc*, partindo de textos orixinais da modalidade brasileira, por medio da súa ‘diversa’ tradución, respectivamente, para o inglés, para o portugués europeo e, no último caso, para modalidades do español americano e europeo:

a) Non hai moito tempo, a través de Alison Entrekin, profesional de orixe australiana e tradutora ao inglés británico da novela de Chico Buarque *Leite derramado*, souben que o editor da edición inglesa quixo alterar o texto, a pesar de a tradución estar feita en diálogo constante entre autor e tradutora. Esquemáticamente, o argumento da novela é a lembranza que un individuo, xa na súa senectude, fai do século pasado, de modo que no seu monólogo aparecen termos doutroa como «argolas no umbigo», «palácio do céu» ou «batido de limão» que o editor quixo abusivamente actualizar e trocar por «piercing», «arranhaceus» e «caipirinha». Este desvirtuamento da expresión lingüística do protagonista co apagamento da súa estrañeza ante o mundo, pode servir como exemplo das posibles consecuencias de non acceder directamente á obra caso de mediar (non sempre ten por que ser así) unha interpretación distorsionada.

b) No supervendas *O Xangô de Baker Street*, de Jô Soares, e que vén sendo unha das inúmeras versións que se levan realizado no mundo en diferentes linguas e culturas continuadoras das aventuras detectivescas de Sherlock Holmes, a acción está localizada en Rio de Janeiro onde se acha o futuro Jack o estripador, en canto «serial killer». Ao longo da obra prodúcese un proceso de «abrasileiramento» do investigador, mais a súa fala reflicte un perfecto lisboeta porque, segundo se explica, aprendeu portugués ao tempo que se formaba sobre velenos en Macau cun experto de orixe lisboeta. Cando a Editorial Presença elabora unha versión portuguesa todos os personaxes tenden a falar nun ‘perfecto lisboeta’, igualando os varios rexistros, co cal desaparece non só unha das claves humorísticas da obra, senón mesmo unha das claves fundamentais para que o lector podía resolver o enigma do «serial killer» dun Jack, «avant la lettre», o estripador, posibilidade que depende e está asociada ao xeito «portuga» de falar Sherlock Holmes.

c) O terceiro exemplo que achegarei provén do conxunto dunha obra, a de Guimarães Rosa, pola que sinto predilección, e, en especial, de *Grande Sertão: Veredas*: A meu ver unha das grandes obras da literatura universal consistente nun inmenso monólogo dun bandido de Minas Gerais que explica a súa vida retroactivamente mediante unha lingua que é absolutamente recreada até o extremo. Sirva de exemplo que só nesta novela se levantaron 8000 termos non dicionariados, os máis deles creados polo propio autor quen, teñamos en conta, á parte de diplomático era unha persoa cunha vasta formación lingüística xa desde a nenez. O resultado é que para un brasileiro común

resulta enormemente custoso e reparador acceder a esta novela. Curiosamente nas dúas traducións ao español existentes –unha de 1975 de Ángel Crespo e outra máis recente, do ano 2009 e na modalidade lingüística arxentina, dos profesores Florencia Garramuño e Gonzalo Aguilar–, aínda recoñecendo que supoñen un enorme exercicio de atrevemento e tentativa de trasladar o mundo novelado, coído que en ambas desaparecen a maior parte de valores que o texto achega e «a crítica normal» ou «normalizadora» reservou, retirou ou secundarizou da obra. É dicir, á marxe da visión da memoria, a violencia e demais tópicos con que se adoita adubar a literatura brasileira, elementos como unha sorte de pacto co diabo (un novo Fausto) en parámetros dunha ambigüidade persoal e sexual, así como a historia de amor entre Riovaldo e Diadorim, só se fan presentes de pasaxe nas novas textualidades resultantes, tendo para min que son fundamentais e constitúen unha das interpretacións posíbeis e probábeis de entre as diversificadas construídas polo autor.

De Guimarães Rosa lembrarei aquí algunhas das súas reflexivas e sentenciosas palabras: «samente renovando a língua é que se pode renovar o mundo» porque o seu lema era «a linguagem e a vida são uma coisa só», o cal levou sistematicamente até a súa morte na súa construción literaria. Tense cualificado a súa obra como «prosoemática» e que é fiel á súa intención de traducir «os novos territorios do sentir, do pensar e da expressividade», servíndose da súa creación lingüística, da súa neolingua, onde, por exemplo, asistimos a adxectivos como «abominoso», a creación de verbos con que «o vento aieuoava», a fraseoloxía do tipo «antenasal, de mim a palmo» (para referirse ‘a un palmo diante do nariz’), a un «ai, Zé, opa» que muda por inversión de lectura en «a pôéZia», ao uso de variantes como «Seo», «Seu», «Sor» e/por «Senhor» como índices e indicios da categoría sociocultural das personaxes, ou, xa na narrativa «Cara de bronze», á aparición desa nomeación significativa cun «Moimeichego» como amálgama do pronome de primeira persoa expreso en catro linguas diferentes («moi», «me», «icxh», «ego») ou o comentarista nas notas de rodapé Soares Guiamar como clara chave anagramática do propio nome do autor mineiro...

E será que, nas referidas versións en español, somos quen de acceder aos «novos territorios» que nos legou Rosa sen a impar construción e criación lingüística que os quixo e soubo traducir?

Coido que non.

En fin, para rematar, preferindo, co referido Cioran, estar xunto a Pirro que xunto a San Paulo –isto é, preferindo a dúbida a calquera certeza– e esperando non ter simplificado en exceso a cuestión –son spinozista e unha simplificación é para min peor do

que un erro—, reiterarei por todo o dito até aquí unha conclusión, primeira e primaria, en que, nos parámetros expostos e para nós (galegos e galegas), só vexo máis vantaxes que desvantaxes en non traducir e ás avesas, polos posíbeis inconvenientes, en traducir do portugués para o galego (e do galego para o portugués).